

De enskilda skolorna och dess lärare under 1800-talet

Författare:

Gudrun Spetze

De enskilda skolorna utgör en del av landets hela skolsystem av såväl allmänna som enskilda skolor. Eftersom dessa olika skolformer kommer att påverka varandra under den aktuella perioden, är det lämpligt att börja med en redovisning av de allmänna skolornas organisation mellan 1880 och 1904/1905.

De allmänna skolorna

Läroverken

Den 1 november 1878 hade Kungl. Maj: t godkänt en ny stadga för landets läroverk. I denna antogs uttrycket allmänna läroverk för första gången. Läroverken kunde vara Högre eller Lägre. De Högre Allmänna Läroverken hade fem ettåriga klasser samt två tvååriga klasser på latin- eller reallinjen eller på båda linjerna och ledde till studentexamen. De Lägre Allmänna Läroverken hade fem eller tre klasser.

Lärarna var vid de Högre läroverken lektorer och adjunkter och vid de Lägre läroverken kollegor, samtliga med en akademisk utbildning för sin titel. Läroverken var öppna endast för pojkar.

Folkskolorna

Genom Kungl. Maj:ts nådiga stadga av den 18 juni 1842 infördes den lagstadgade svenska folkskolan i landet. Enligt denna skulle det i varje stadsförsamling och varje socken på landet finnas minst en, helst fast, skola med godkänd lärare. Efter 1842 förnyas stadgan åren 1882 och 1897.

De läroplaner som tillkommer under denna period kallas normalplaner och utfärdades 1878, 1889 och 1900. Enligt 1878 års normalplan blev Folkskolan 6-årig och indelades i småskolan och egentliga folkskolan.

Småskolan var 2-årig. Undervisningen ombesörjdes av en småskollärarinna med en kortare utbildning. Den egentliga folkskolan var 4-årig. Undervisningen ombesörjdes av en vid folkskoleseminarium utbildad lärare eller lärarinna. Seminarieutbildningen hade tidigare varit 3-årig men blev nu 4-årig. Folkskolorna var öppna för såväl flickor som pojkar.

Statens Normalskola för flickor i Stockholm

Denna skola inrättades vid vårterminens början 1863 vid det två år tidigare grundade Högre lärarinneseminariet som en ”provskola”, där seminarieeleverna fick tillfälle att öva sig i undervisning. Skolan hade gemensam styrelse och förvaltning med seminariet. Som enda statliga flickskola blev den i viss grad normerande för de enskilda skolor som kom att benämnas högre flickskolor.

Läroverksreformen 1904/1905

Redan 1894 hade beslutats att inträdeskraven till Läroverkets första klass skulle motsvara kunskaperna efter avslutad tredje klass i Folkskolan.

Genom Läroverksreformen 1904/1905 delades Läroverket i en nedre del, realskolan med allmän medborgerlig bildning som mål och en övre del, gymnasiet. Realskolan blev 6-årig och gymnasiet 4-årigt. Realskolan avslutades med realexamen och gymnasiet med studentexamen. Uppdelningen i latinlinje och reallinje skedde först i gymnasiet. Gymnasiets klasser skulle kallas ringar. Benämningen kollega försvann. Lärarna var endera lektorer eller adjunkter. I samband med denna Läroverksreform ombildades mindre läroverk och s.k. pedagogier till 6-klassiga samskolor på 19 orter i landet.

De enskilda skolorna

Olika typer av enskilda skolor 1880

De enskilda skolorna utgjorde en mycket heterogen samling 1880. Om man utgår ifrån för vilka barn och ungdomar de olika skolorna fanns till, kan följande indelning göras:

Skolor för såväl flickor som pojkar

- Förberedande skolor för barn mellan 6 och 9 år.
- Enskilda skolor för barn i spridda åldrar, där undervisningen motsvarade eller inte nämnvärt höjde sig över undervisningen i folkskolan.
- Samskolor, som meddelade en undervisning motsvarande de allmänna läroverkens.

Skolor enbart för pojkar

- Förberedande elementarskolor
- Enskilda läroverk
- Specialskolor för pojkar

Skolor enbart för flickor

- Lägre flickskolor, där antalet klasser var lägre än fem utöver de tre förberedande klasserna.
- Högre flickskolor, där antalet klasser var minst fem utöver de tre förberedande klasserna samt att undervisning i minst ett främmande språk meddelades.

Dessutom fanns internatskolor för pojkar, pensioner för flickor samt privata barnhem med skolor för såväl flickor som pojkar eller enbart för pojkar eller enbart för flickor.

En del av ovanstående skolor var relativt nystartade, andra hade mycket gamla anor.

De tidigare nämnda allmänna skolorna, Läroverken och Folkskolorna, hade fått sin slutliga utformning efter en långt utdragen diskussion, som började redan på 1700-talet. Vid den tiden var det gamla ståndssamhället på väg att lösas upp. Adelns och prästernas privilegier var inte längre lika självklara. Undan för undan omvandlas ståndssamhället till ett klassamhälle. Vid mitten av århundradet talar man om ett medelstånd, som inte inrymdes i de fyra stånden. Mot slutet av århundradet har ordet bytt namn till medelklass och man är på väg mot klassamhället.

Under större delen av 1700-talet dominerar en nyttobetonad inriktning inom pedagogiken. Den lärda skolan, som i första hand ses som en prästutbildningsinstitution, kritiseras hårt. Man betonar att de tekniska och vetenskapliga framstegen gjorde det nödvändigt att så många som möjligt skaffade sig kunskaper om dessa. Vid de allmänna skolorna borde det finnas en möjlighet att ”inhämta det vetande som ingen kan undvara”.

Mot slutet av århundradet betonas också vikten av kunskap i de moderna språken. Det pedagogiska tänkandet stimuleras även på olika sätt av Rousseau och fransk upplysningsfilosofi, filantropism, Pestalozzi och nyhumanism.

Allmän medborgarfostran börjar bli ett grundläggande krav. Eftersom alla medborgare har lika rätt i samhället, bör de få samma möjlighet att göra det bästa av sina förutsättningar.

På grund av stora motsättningar mellan olika grupper i samhället kom den uppfostringskommission som tillsatts 1745 aldrig fram till något beslut om undervisningens utformning. Skoldiskussionerna handlade om vilken undervisning som behövdes för de olika gamla och nya samhällsklassernas behov. Adeln vill fortfarande slå vakt om sin privatundervisning och kyrkan vill inte avstå sin gamla rättighet att bestämma över undervisningen.

Att försöka inrätta ett enhetligt undervisningsväsende, där alla ska ha frihet att tävla som jämlikar, stöter på många hinder. Flera uppfostringskommittéer arbetade med uppgiften att förändra skolväsendet, men man lyckades dock inte komma överens om ett enhetligt undervisningsväsende. Slutresultatet blev i stället ett parallellskolesystem med Folkskolan och Läroverket som skilda organisationer.

På ett tidigt stadium influerades emellertid enskilda personer och sällskap av olika slag av de pedagogiska tankegångarna. Framför allt inspirerades många till att ordna undervisning för den fattigare delen av befolkningen. Särskilt aktiva var samfund och medlemmar inom väckelserörelsen och även sympatisörer till denna. Följden av detta blir att flera skolor som stöddes av särskilda sällskap eller stiftelser samt donationsskolor med växlande målsättning och ett antal barnhem med skolor startas från 1700-talets slut och under första hälften av 1800-talet. Framför allt tillgodoses behovet i de större städerna. I Stockholm fanns t.ex. så sent som 1868 närmare 40 sådana skolor.

Läroverkens omorganisation blev ett hett debattämne under 1800-talets första decennier. Regeringen tillsatte 1825 en stor undervisningskommitté med uppgift att se över hela undervisningssystemet. På initiativ av denna startades 1828 Nya Elementarskolan i Stockholm som en statlig provskola. Eleverna i denna skola skulle ha rätt att gå igenom hela skolan utan att läsa klassiska språk och ändå få avlägga

studentexamen. Nya Elementarskolan kom att få stor betydelse för hela den svenska skolundervisningen. Vid läroverken uppkom de två linjerna, latinlinjen och reallinjen.

Under första hälften av 1800-talet grundas också en del avgiftsbelagda enskilda skolor för den högre undervisningen, där teknik, vetenskap och moderna språk ersatt det förhärskande latinstudiet. Exempel på sådana skolor är Hillska skolan på Barnängen 1830 - 1846 samt Uppsala Lyceum, som grundades 1827 och senare flyttades till Stockholm och då kallades Stockholms Lyceum.

De flesta av de ovan nämnda skolorna som startades för att ordna undervisning åt den fattigare delen av befolkningen försvann undan för undan under 1800-talets senare hälft. I många fall övertog Folkskolan eleverna från dessa skolor. Ett fåtal donationsskolor lyckades hålla sig kvar. I Stockholm fanns bland dessa den Kraftska skolan, startad 1809 för barn ur hantverksklassen och efter nedgång och uppgång utvecklad till en välrenommerad skola för kontors- och handelsutbildning för pojkar samt Grevesmühlska skolan, startad 1814 som Jakobs- och Johannis fri- och fattigskola. Den sistnämnda skolan hade från början varit öppen för såväl flickor som pojkar och försökte så gott som hela tiden och framför allt efter 1894 i sin undervisning vara ett pinnhål över Folkskolan. I samband med läroverksreformen 1904/1905 ombildades skolan till en samrealskola.

Flickskolorna

Flickskolorna utgjorde den ojämförligt största gruppen av de enskilda skolorna. För flickornas högre undervisning fanns 1880 endast en allmän skola i hela landet, Statens Normalskola i Stockholm. För den lägre undervisningen fanns Folkskolan, som kommit till 1842. Trots att Folkskolan hade flera tongivande förkämpar vid denna tid, sågs den ofta med misstro av de högre samhällsklasserna, där många föräldrar drog sig för att placera sina döttrar i Folkskolan. De valde hellre någon av de otaliga enskilda flickskolorna.

Flickorna hade aldrig haft tillträde till den gamla trivialskolan och inte heller till de senare bildade läroverken. Flickornas uppfostran och undervisning sågs länge som hemmens uppgift.

Privata pensioner fanns från 1700-talet och mot århundradets slut i de flesta städer. Framför allt fick flickorna undervisning i konversationsfranska, dans, pianospel och finare handarbetssöm, men även kristendom, skrivning och räkning förekom. Av samtida kritiker beskrivs undervisningen som planlös och ytlig. Bland skolorna fanns naturligtvis undantag. Som sådana framställs t.ex. Frigellska skolan och mamsell Bjurströms skola i Stockholm, Klosterskolan i Uppsala samt Cecilia Fryxells och systrarna Zanders skolor.

Flickornas högre undervisning hade dock förespråkare och var några gånger föremål för skoldebatterna under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet men resulterade aldrig i något beslut.

En motion med förslag om upprättande av en statlig normalskola för flickor inlämnades till 1844-1845 års riksdag; kravet återkom sedan vid flera riksdagar och utökades med anhållan om en utbildningsanstalt för lärarinnor samt yrkanden om ett antal statliga flickskolor.

Efter beslut av 1859-1860 års riksdag grundades så Seminariet för bildande av lärarinnor 1861; från 1878 kallat Kungliga högre lärarinneseminariet. Statens Normalskola för flickor startades 1864 i förening med seminariet. Några statliga flickskolor upprättades inte.

Vid 1874 års riksdag beslöts i stället att statsbidrag beviljades till de enskilda flickskolornas verksamhet. Skolornas antal hade vid denna tid ökat betydligt. Anslaget storlek var 30000 kronor att användas till understöd med högst 3000 kronor till varje skola, som efter prövning visade sig vara i behov därav. Villkoret för skolan var att elevernas årsavgifter inte översteg 50 kronor och för varje 300 kronor skolan fått i bidrag en frielev antogs.

Statsbidraget visade sig inte vara särskilt lockande. Anledningen var framför allt villkoret med den låga avgiften på 50 kronor. De mera ansedda större flickskolorna tog i de högre klasserna en många gånger högre avgift. Det var meningslöst för dem att söka ett ganska lågt bidrag, som utgjorde en spärr för storleken på årsavgifterna.

Under de närmaste åren mildrades villkoren samtidigt som statsunderstödet ökades och uppgick 1882 till 70000 kronor. Allmänheten kom nu också att mer uppmärksamma flickskolorna. Kommuner och enskilda gav bidrag och många nya flickskolor grundades överallt i landet.

Med uppdrag att undersöka resultatet av flickskoleundervisningen tillsatte Kungl. Maj: t i november 1885 en kommitté, som i januari 1888 var klar med sitt utlåtande. Sammanlagt 124 skolor med tillsammans 10351 elever hade undersökts. Vissa skolor hade bara ett 10-tal elever, 40 hade 100 elever eller fler. Störst var Åhlnska skolan i Stockholm med 353 elever. Mindre än hälften av skolorna hade statsunderstöd. Med få undantag var skolorna till största delen beroende av elevernas årsavgifter. Många skolors ekonomi var mycket dålig trots höga årsavgifter på 200 kronor eller mer och de otroligt låga lönerna till lärarinnorna.

Statsbidraget till flickskolorna höjdes vid 1896 års riksdag till 200 000 kronor. Bland villkoren som uppställdes var att skolan förutom de tre förberedande klasserna hade fem årsklasser. Enskilda donatorer eller kommunen i vilken skolan låg måste bidra med lägst lika stor summa som statsbidraget. Skollokalernas tillstånd och undervisningens ordnande sattes under kontroll. Samskolor med minst fem årsklasser skulle ha del av samma anslag.

År 1896 har betecknats som gräns mellan två olika epoker i den högre flickskolans historia. Flickskolornas tidigare karaktär av helt privata läroanstalter försvann. I stället blev de i hög grad betraktade som en gemensam verksamhet för stat och kommun.

Under den nu undersökta perioden gjordes ytterligare en utredning om de statsunderstödda flickskolornas ekonomi, där också samtidigt de nu statsunderstödda samskolorna undersöktes. Av de 102 skolor som granskats läsåret 1900-1901 visade det sig att 59 % gjort en vinst, de flesta dock obetydlig, och att 41 % gjort en förlust.

Riksdagen beslöt 1902 att anslaget till skolorna skulle höjas från 200 000 kronor till 347 500 kronor. De tidigare ställda villkoren gällde i allt väsentligt.

Samskolorna och de enskilda läroverken

Samundervisning hade i flera år funnits i Folkskolan samt i De förberedande skolorna för barn mellan 6 och 9 år och även i de förberedande klasserna vid Flickskolorna. Karl Edward Palmgren var emellertid först i Sverige med att inrätta en skola för samundervisning och samuppfostran av pojkar och flickor på alla skolstadier. Palmgrens skola startade 1876 som en slöjdskola för yngre barn. Redan året efter infördes även teoretiska övningar och skolan utvecklades undan för undan med sina 9 klasser att motsvara ett fullständigt läroverk med såväl latin- som reallinje. Dessutom fanns en förberedande avdelning (småskola) för barn mellan 6 och 9 år. En viss valfrihet rådde inom de för varje klass bestämda ämnena men i slöjd och laborationsövningar var deltagandet obligatoriskt. I språkundervisningen betonades det talade språket. Det goda hemmet var förebilden till Palmgrens samskola.

Palmgren hade kunnat starta skolan tack vare privata donatorer som visat intresse för hans skolidé, men han var naturligtvis beroende av ytterligare bidrag för sin verksamhet. Redan 1883 hade Palmgren genom kommerskollegium erhållit ett bidrag på 5 000 kronor per år, vilket dock senare sänktes till 3 000 kronor. Kostnaderna steg kraftigt i samband med skolans utbyggnad och 1888 sökte Palmgren därför ett statsbidrag på 8 000 kronor i en framställning till Kungl. Maj: t. Han framhöll särskilt skolans karaktär av försöksskola.

Sedan de enskilda flickskolorna genom riksdagsbeslut 1874 fått möjlighet att söka statsbidrag började de enskilda läroverken sikta mot samma utväg. Motioner som inkommit till riksdagen 1875 och 1888 avlogs dock och även en vid 1889 års riksdag framlagd proposition avvisades. Man motiverade detta med att för pojkar var det väl sörjt vid de allmänna läroverken. En reformering av de sistnämnda var också under planering och man ville avvakta tills denna var klar.

I samband med läroverkspropositionen vid 1890 års riksdag förnyade Kungl. Maj: t förslaget om beviljande av statsunderstöd åt enskilda läroverk. Riksdagen beslöt att av anslagen till de allmänna läroverken fick ett belopp på 20 000 kronor användas till understöd åt enskilda läroverk som beredde till studentexamen. Motiveringen var att det för staten var värdefullt med pedagogisk försöksverksamhet vid enskilda skolor med deras större frihet när det gällde organisation, kursplaner och val av lärare. Beloppet fördelades så att Beskowska skolan i Stockholm och Fjellstedtska skolan i Uppsala fick 6 000 kronor var och Palmgrenska samskolan i Stockholm fick 8 000 kronor. Samtliga summor per år.

Samskolans lämplighet diskuterades intensivt under 1800-talets två sista decennier. Motståndarna påvisade framför allt dess negativa inverkan på flickorna av olika anledningar. Förkämparna framhöll liksom Palmgren det naturliga i att pojkar och flickor undervisades tillsammans. För flickornas del betydde det också för framtiden större likställighet i samhället, där kvinnor nu fått större möjligheter till yrkesutövning.

Flera nya samskolor grundades efter riksdagsbeslutet 1890, bl.a. Djursholms samskola 1891, Uppsala enskilda läroverk och privatgymnasium 1892 samt Sofi Almqvists samskola i Stockholm samma år. Samskoleidén fick ett principiellt erkännande 1896 genom att den gjordes delaktig i riksdagens beslut om anslaget till flickskolorna.

Riksdagen 1898 beviljade på ordinarie stat ytterligare anslag till enskilda läroverk. Läroverk som ledde till studentexamen skulle få högst 9 000 kronor och högst 3 000 kronor skulle gå till sådana enskilda läroverk som motsvarade de femklassiga allmänna läroverken med tillägg av en särskild avslutningskurs.

Eftersom många pojkar i de allmänna läroverken slutade flera år innan studentexamen planerade läroverkskommittén för en mellanexamen vid läroverken. Man ville tydligen nu uppmuntra försök med en sådan examen vid de enskilda läroverken.

I samband med läroverksreformen 1904 kom också samskoleidén att utnyttjas i statens undervisningsväsende. Mindre läroverk och s.k. pedagogier ombildades till sexklassiga samskolor på 19 orter i landet. Om de flickskolor som fanns på dessa platser tidigare erhållit statsbidrag kom de nu att mista detta. Det var klart ekonomiska skäl som låg bakom denna reform.

Lärare och lärarinnor vid de enskilda skolorna

Vid de allmänna skolorna måste man ha rätt utbildning för att erhålla en tjänst. Vid de enskilda skolorna fanns i allmänhet inte sådana fordringar. Undantag var vissa donationsskolor, vars stadgor innehöll en bestämmelse om lärarens utbildning. Mestadels blev det precis som i de allmänna skolorna. Man anställde en präst som stannade vid skolan tills han fått ett pastorat. Lärarna vid några donationsskolor fick även tillgodoräkna sig den sedan 1724 gällande dubbla tjänsteårsberäkningen för präster som undervisade vid statens skolor. Denna förmån togs bort 1849. Lärarlönerna var vid alla donationsskolor eller liknande mycket låga och lärarna måste förutom skolundervisningen ha privatelever för att klara sin ekonomi.

Lärare vid enskilda skolor för pojkar

De personer som startat enskilda läroverk hade i regel en bestämd idé med sin skola. Akademiledamoten J. O. Lindfors som 1848 grundade Lunds privata elementarskola ville tillgodose den reala bildningen och det tidigare nämnda Stockholms Lyceum hade startats av akademiledamoten och docenten C. O. Ramström som ett försök att förena såväl den klassiska som den reala bildningens intressen i sin skola. Skolan fick mycket gott anseende och dess grundläggare fick 1844 av statsmedel en gratifikation på 3 500 rdr b:o. Detta gjorde att läroanstalten närmaste tiden därefter kunde behålla sitt goda renommé genom att anställa välutbildade lärare. Något nytt anslag beviljades inte och mot slutet av 1860-talet var skolans ekonomi i botten. Mindre kunniga lärare anställdes och skolans status sjönk. Den slogs ihop med ett annat enskilt läroverk 1875 och båda upphörde inte lång tid därefter.

För att få möjlighet att behålla välutbildade och dugliga lärare vid de enskilda läroverken beviljade riksdagen 1874 tjänsteårsberäkning för lönetur. Lärare vid statliga läroverk fick vid uppflyttning till högre löneklass tillgodoräkna sig vissa tjänsteår i enskilt läroverk. Denna möjlighet upphävdes i samband med läroverksreformen 1904/1905.

För att vinna inträde i de statliga läroverken krävdes att man klarat inträdesproven. Pojkarna behövde de rätta kunskaperna för dessa. Vid flera s.k. förberedande elementarskolor drillades pojkar för att nå de eftertraktade platserna vid läroverken.

Lärare vid de förberedande elementarskolorna var i många fall extra lärare, adjunkter eller kollegor vid de statliga läroverken i behov av en biinkomst.

En del förberedande elementarskolor hade startats av personer som inte var behöriga att söka en tjänst vid ett statligt läroverk. En omtyckt sådan skola var Gustaf Claéssons skola, startad 1869 på Södermalm i Stockholm.

En annan skola av samma typ som fortfarande existerar är den skola som Gustaf Oskar Lagerström tillsammans med en kompanjon startade 1871 på Ladugårdslandet i Stockholm. Skolan heter nu Carlssons skola.

I några flickskolor som även tog emot pojkar i sina förberedande klasser inrättades i klass 3 en särskild pojkklass, vars lärarinna fått specialisera sig för att undervisa de pojkar som skulle pröva till läroverk. Med tiden hade konkurrensen om första läroverksklassen ökat. Dubbelt så många sökte som det fanns plats för.

En rektor vid en flickskola skrev med anledning av detta, att pojkarnas tredje skolår gjordes ”nära nog till en tortyr inte blott för dem själva utan också för deras hem och inte minst för deras lärarinna, som om än aldrig så oskyldig, gärna fick ansvaret för ett misslyckande, och i sin samvetsgrannhet också tog på sig detta ansvar.”

Lärarinnor och lärare vid flickskolorna och de förberedande skolorna för yngre barn. De båda undersökningar som gjordes 1886 och 1891 angående flickornas undervisning gällde i första hand de högre flickskolorna. Antalet kvinnor som förestod eller undervisade vid enskilda skolor som startats från och med 1840-talet var flera gånger högre än vad undersökningarna visade, eftersom många enskilda flickskolor aldrig kom i närheten av vare sig statsbidrag eller undersökningar. Flera enskilda flickskolor hade börjat sin verksamhet som en skola för yngre barn, en del ökade ut verksamheten även för lite äldre barn, andra stannade vid att vara en småbarnsskola.

Även efter tillkomsten av folkskolor valde många föräldrar, som ansåg sig ha råd, att låta sina barn börja sin skolgång i en avgiftsbelagd enskild skola för yngre barn. Pojkarna kunde sedan fortsätta till en förberedande elementarskola innan det var dags att söka till läroverket. Flickorna kunde stanna kvar lite längre eller fortsätta sin undervisning vid en mer avancerad enskild flickskola.

Vilka var nu stiftarna bakom dessa skolor, som grundades från och med 1840-talet och närmaste decennier därefter? Det visar sig vara en mycket blandad skara, som dock har det gemensamt att skolan ska ge dem försörjning. Så gott som samtliga var kvinnor och tillhörde dessutom medelklassen eller något ännu högre klass. Här finns änkor med eller utan barn, kvinnor som inte blivit gifta och kanske också måste försörja en gammal förälder eller lever ensamma och som själva i barn- och ungdomsåret fått lite utbildning. Men här finns också kvinnor som brinner för pedagogiken, som inte högre önskar sig än att få starta en skola.

Om man ska börja med en representant för den sistnämnda kategorin får det bli föreståndarinnan för Hammarstedtska skolan i Stockholm. Hon erbjöds att ta över en skola som startats av en annan eldsjäl som tyvärr avlidit mycket hastigt. Fredrique Hammarstedt var då förlovad och det blev naturligtvis diskussioner med fästmannen, som dock gick med på att hon tog emot skolan. De gifte sig 1855 och bodde på varsitt håll, hon på skolan vid Brunkebergs torg i Stockholm och han i Danvikens prästgård. Först 1881 fick de ett gemensamt hem, då hon inte klarade av den höjda hyran för

skolans lokaler och måste lämna ifrån sig skolan. Som skolföreståndarinna födde hon sex döttrar. Skolan hade hela tiden mycket gott anseende.

De flesta skolor av denna typ hade inte särskilda lokaler för undervisningen. Skolan var i föreståndarinnans hem. I flera av de förberedande skolorna måste barnen ha en pall med sig för att kunna sitta. Skolornas kvalité samt barnantal växlade oerhört. Vid en närmare undersökning finner man verkligt suspekta skolor men ändå flest efter omständigheterna välartade skolor. Efter att de första kullarna från Kungliga högre lärarinneseminariet börjat tjänstgöra i skolorna, blev naturligtvis skolor som anställde examinerade lärarinnor mycket eftertraktade. I Stockholm hörde Åhlinnska skolan dit. Wallinska skolan som haft en nedgångsperiod var den första flickskola i Stockholm som erhöll statsbidrag, år 1877. Av de gamla skolorna var de två sistnämnda nästan ensamma om att klara konkurrensen med de från omkring 1880 nyetablerade skolorna. De sistnämnda drog till sig resterna av de gamla skolorna som inte längre bar sig och blev då mycket stora.

Många gamla elever berättar i sina skolminnen om hur undervisningen omorganiserades för att bli som i Normalskolan. Flera föreståndarinnor var nog mycket nära att lyckas och därmed kanske få statsbidrag men nådde inte ända fram. Bland dessa var en kvinna som i unga år blev änka med tre små flickor mellan 2 och 5 år gamla. Hon startade en skola i sin lägenhet, där två rum helt disponerades för skolans räkning. I medeltal hade skolan drygt 50 elever. Hon anställde hela tiden välutbildade manliga lärare och till sist också en utexaminerad lärarinna som också hjälpte henne med omorganisationen. Hennes skola fick mycket gott renommé, men undan för undan miste hon elever i konkurrensen med de nya skolorna och hade 1882 efter drygt 20 års verksamhet endast 5 elever kvar. Då gav hon upp.

Från 1879 ordnades möten för flickskolornas lärarinnor och lärare. Det första mötet hölls i Stockholm. Pedagogiska och ekonomiska frågor togs upp till diskussion. På mötet 1879 påpekades att livsvillkoret för flickskolan var tillgången på för uppgiften lämpliga lärarinnor och lärare. Många föreståndarinnor från städer i landsorten klagade över svårigheten att få tag på examinerade lärarinnor. Somliga skolor hade inte haft någon annan utväg än att anställa elever som just avslutat sin skolgång. Krav på fler examinerade lärarinnor ställdes.

På ett följande möte togs pensionsfrågan upp. Sedan 1855 fanns Svenska lärarinnornas pensionsförening, som grundats av en lärarinna i franska. Hon hade startat en debatt kring det faktum, att lärarinnor ofta hamnade på Fattighuset, då de inte längre orkade arbeta. Pensionsföreningen var till att börja med inte så väl underbyggd och stiftarinnan hånades i pressen men hade också försvarare. Insatsen var 15 rdr om året. Mycket oralistiska villkor gjorde att fonden snart skulle tömmas helt utan extra bidrag. Flera delägare lämnade föreningen 1859 men några kvarvarande jämte direktionen lyckades samla in det belopp som krävdes för att pensionsföreningen skulle bestå och återfå allmänhetens förtroende. Under 1864 kunde pensioner delas ut till 31 pensionstagare av vilka flera var närmare 80 år. Pensionsbeloppet var då 75 rdr.

I maj 1885 antogs nya stadgar för föreningen, vars syfte var att bereda livränta åt svenska lärarinnor vid 54 års ålder. Årsavgiften var 15 kronor. Pensionsbeloppet stod i proportion till det inbetalade beloppet med minst 7% på den behållning med vilken ägarinnan ingick i livräntefonden.

Önskemål ställdes nu om en ny försäkring med bättre villkor. På allmänna flickskolemötet 1886, då till och med drottning Sophia var närvarande, godkändes förslaget till den nya pensionskassan, Pensionsinrättningen för lärarinnor vid Sveriges högre skolor för kvinnlig ungdom. Stadgarna fastställdes året efter av Kungl. Maj: t. Enligt denna skulle pension utgå då den pensionsberättigade uppnått 55 års ålder. Pensionens årliga belopp var 400 kronor. Själv skulle lärarinnan betala en årsavgift på 30 kronor och skolan där hon tjänstgjorde skulle erlægga samma summa.

Så länge de hade tillräckligt antal elever tycks de förberedande skolorna för yngre barn och de lägre enskilda flickskolorna ha klarat försörjningen även om det blev mycket knappt. Många tog sig fram i 15 år eller mer. Om alla också kunde avstå 15 kronor om året i pensionsavgift är däremot inte troligt.

När de vid slutet av 1870-talet och början av 1880-talet blev utkonkurrerade av de högre enskilda flickskolorna som kunde anställa examinerade lärarinnor och även söka statsbidrag, och som dessutom i flertalet fall också hade en förberedande avdelning, blev deras situation mycket ohållbar. Inte heller alla flickskolor som med rätta kunde kalla sig högre enskilda flickskolor kunde känna sig säkra.

Vad hände med dessa skolor och i första hand deras lärarinnor? En del lärarinnor hade turen att få följa med sin skola till den nya skolan, som övertagit de sista eleverna. Detta var tyvärr inte det vanligaste. Sämst lottade verkar de lärarinnor ha varit som hade små förberedande skolor för yngre barn. För ganska många i denna kategori blev det till sist Fattighuset.

När man inte längre kunde försörja sig var det vanligaste mönstret inom medelklassen vid denna tid att man flyttade ihop med en eller några andra nära släktingar. Så blev det också ofta för de flesta av dessa lärarinnor som mist sitt levebröd. Det kunde för somliga bli många flyttningar och olika konstellationer på gamla dagar.

Några undantag kan noteras. En och annan lärarinna kunde rädda sig genom att ingå äktenskap. Vid närmare studium har det i flera fall visat sig att äktenskapspartnern varit lärare vid deras skola. Ett par lärarinnor blev prostinnor vid närmare 50 års ålder. Föreningen Vänner till Pauvres Honteux gav ytterligare en möjlighet för en lärarinna med rätta kontakterna att få ett hem.

En lärarinna med adlig härkomst och examinerad från Kungliga högre lärarinneseminarier startade 1874 en liten förberedande skola för yngre barn som blev mycket omtyckt av burgnare och högt bildade familjer i Stockholm. Hon var stiftsjungfru och hade alltså sin pension garderad, då hon 1883 lämnade sin skola.

De högre enskilda flickskolorna och även samskolorna stod nu i fokus för flickundervisningens intressen. Den kommitté som 1888 avlämnade resultatet av sin undersökning angående undervisningen vid flickskolorna ansåg sig ha fog för påståendet att kostnaderna för den svenska flickskolan till en inte ringa del betalades av lärarinnorna.

Vid den förhöjning av flickskoleanslaget som gjordes 1902 tillkom en villkorsbestämmelse. I denna stadgades att ämneslärarinna med minst 24 veckotimmars tjänstgöring under 36 läsveckor i klasserna över de förberedande skulle ha en avlöning med lägst samma belopp som tillkom ordinarie folkskollärarinna i

lägsta löneklass inom kommunen, naturaförmånerna inräknade. För perioden 1903-1905 utgick statsunderstöd till 93 flickskolor och 13 samskolor.

I samband med läroverksreformen 1904/1905 upprättades en överstyrelse för landets allmänna läroverk. Denna överstyrelse skulle också ha uppsikt över de flickskolor och andra enskilda eller kommunala läroanstalter som hade statsunderstöd.

Olika typer av enskilda skolor 1904

Med samma mönster som användes för de enskilda skolorna 1880, skulle resultatet se ut på följande sätt 1904:

Skolor för såväl flickor som pojkar

- Förberedande skolor för barn mellan 6 och 9 år.
- Samskolor som leder till realexamen, i vissa fall till studentexamen.

Skolor enbart för pojkar

- Enskilda läroverk för pojkar
- Förberedande elementarskolor
- Specialskolor för pojkar

Skolor enbart för flickor

- Högre flickskolor
- Enskilda läroverk för flickor

Dessutom fanns fortfarande internatskolor för pojkar, pensioner för flickor samt privata barnhem med skolor för såväl flickor som pojkar eller enbart för pojkar eller enbart för flickor.

De förberedande skolorna för barn mellan 6 och 9 år är nu mycket få. Skolorna vid de privata barnhemmen har minskat i antal. Barnen skickas till närmaste folkskola i stället.

Artikeln har skrivits för webbplatsen Lärarnas historia och publicerades i mars 2010. För källreferens ange: Författare, Artikeltitlel, www.lararnashistoria.se, 2010.